

Česká a slovenská demokracie 20 let poté aneb teorie modernizace

Lukáš VALEŠ

Czech and Slovak Democracy 20 years after and Theory of Modernisation

Abstract: The text deals with the application of modernization theory in the Czech-Slovak relations in the last twenty years that have elapsed since the division of the Czechoslovak state and in the broader historical context. Slovak modernization journey was shorter, more dynamic and successfully carried out in non-democratic regimes (fascism, communism). Significant native access both peoples is their relationship to the European Union and integration as the modernization significant momentum.

Key Words: Modernization, Czechs, Slovaks, Democracy

Dvacet let od rozpadu československého státu je dobrou příležitostí zamyslet se nad důležitými otázkami, které se s vývojem české a slovenské společnosti pojí. Pro každého sociálního vědce je jistě zajímavé sledovat, co ze společného státu si Češi a Slováci odnesli, v čem jsou si i dnes oba národy podobné a v čem naopak se cesty České a Slovenské republiky vydaly jiným směrem. Otázkou přitom je, proč k tomuto rozdílnému, často velmi rozdílnému vývoji došlo. Neméně zajímavé jsou přitom dlouhodobé tendence ve vývoji obou národů,

které tento vývoj ovlivňují a mají důležitou roli právě při formování jejich odlišností.

Hledání odpovědi na tyto otázky bylo zvláště intenzivní mimo jiné v souvislosti s procesem československého přechodu k demokracii, který byl v prvních letech paralelně doprovázen procesem postupné eroze a zániku Československa. O výbušnosti „slovenské otázky“ se přitom přesvědčil i hlavní symbol této tranzice Václav Havel, který svým pokusem o přejmenování státu, na první pohled logickým a „nezávadným“,¹ rozpoutal tzv. „pomlčkovou válku“, jež v mnohém předznamenala další názorový vývoj české a slovenské společnosti na společný stát. Celé období let 1990–1992 pak bylo naplněno velmi intenzivními diskusemi, které se snažily odpovědět na mimořádně aktuální politické téma – jsou rozdíly mezi Čechy a Slováky něčím, co lze překonat a uchovat tím i společný stát, nebo naopak něčím, co je zásadní a co další spolužití vylučuje. A jsou-li rozdíly skutečně zásadní, proč? Tato diskuse přitom neutichla ani po rozdělení republiky a vzniku obou nástupnických států a iniciovala vznik desítek a stovek vědeckých i populárnějších prací u nás i v zahraničí (Rychlík, 2002; Vodička, 2003; Stein, 2000 ajn.). A pokračuje i dnes. Například slovenský spisovatel Michal Hvorecký pro slovenské noviny *SME* v letošním „vzpomínkovém“ roce napsal: „Česko-Slovenský štát sa už nedal zachrániť, bol to stratený svet včerajška bez stredu, bez jednotnej myšlenky“ (*SME*, 24. 8. 2012).²

Vlastní příčiny rozdělení byly spatřovány v řadě důvodů. Za prvé jako logické vyústění vývoje slovenského národa, který mimochodem vzniká ve své moderní podobě právě až se vznikem Československa v roce 1918. Vznik vlastní státnosti, resp. touha po ní je považován za poslední fázi vývoje moderních národů (srov. Hroch, 1999). Zatímco pro Čechy bylo takovým státem Československo, Slováci cítili potřebu vlastního samostatného státu.

Jako další, neméně významný se ukázal být postoj k ekonomickým reformám, resp. nesouhlas Slováků s architekturou ekonomické transformace z dílny Václava Klause a spol., který znamenal pro slovenské hospodářství vážné ohrožení (stejně jako se to nakonec stalo při aplikaci na českou ekonomiku). Jak uvádí Karel Vodička v reakci na volební výsledky v roce 1992: „Pro rozdílné voličské chování v české a slovenské

části Československa měl fundamentální význam rozdílný postoj občanů k tržnímu hospodářství a k privatizaci státního majetku... Dvě třetiny Čechů se vyjadřovaly pro privatizaci, dvě třetiny Slováků proti ní. Obdobné to bylo s postojem k tržnímu hospodářství“ (srov. Vodička, Cabada, 2003; s. 118, podle Krivý a Radičová 1992, viz též Hubáček, 1993).

Poměrně často uváděným důvodem byly také poměrně zásadní rozdíly v politických kulturách obou společností,³ včetně existence jiných primárních štěpných linií podle konceptu S. Rokkana. Zatímco v českých zemích převažovala linie sociální, podle níž se také formoval stranický systém na pravo-levé ose, na Slovensku dominovala na počátku 90. let zejména osa nacionálně populistická, která generovala strany typu HZDS a SNS. Blízko k ní ale měla i KDH a další.

Symbolickým rozdílem a logickým výsledkem tohoto faktu pak byl vznik paralelních stranických systémů a nikoliv jednoho „federálního“ s národními modifikacemi. Již v listopadu 1989 tak vznikají paralelní opoziční centra – Občanské fórum v Praze a Verejnost' proti násilju v Bratislavě. Pro Slovensko je ale také příznačné, že v tradičně profederálnějších Košicích, které vždy preferovaly spíše Prahu než Bratislavu, původně rovněž vzniklo Občanské fórum.⁴ To bylo projevem další slovenské štěpné linie centrum/periferie, která měla obdobu v českém vztahu Praha/Brno. Netřeba asi zdůrazňovat jiný historický vývoj Čechů a Slováků do vzniku společného státu a do velké míry rozdílné vnímání stejných historických okamžiků – 1939 (okupace českých zemí versus vznik samostatného Slovenského státu), 1968 (potlačení Pražského jara versus prosazení zákona o federalizaci státu) apod.

Při hledání odpovědi na otázku, nakolik jsou si česká a slovenská společnost podobné, resp. odlišné a tím také, zda k rozpadu Československa muselo dojít, či zda existovala jiná životaschopná alternativa, se nabízí jeden ze stěžejních konceptů společenských věd – teorie modernizace. Využití právě tohoto konceptu přitom není v českém prostředí zcela nové – připomeňme v této souvislosti zásadní stať významného českého sociologa Jiřího Musila Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie, kterou publikoval v *Sociologickém časopisu* již v roce 1993 (Musil, 1993), a některých dalších autorů (srov. Valeš, 2002;

Havelka, Müller, 1998). Přesto stojí zato s ním dále pracovat – mimo jiné i s ohledem na vývoj české a slovenské společnosti za posledních dvacet let, které uplynuly jak od rozdělení, tak i od vydání Musilovy studie.

Teorie modernizace představuje vzhledem ke své více než 50leté existenci poměrně komplikovaný celek, který je neustále definován a redefinován, mimo jiné jak v čase, tak i vzhledem k různým oblastem vědeckého výzkumu, pro který je použit (vývoj postkoloniálních států Afriky, přechody k demokracii v Latinské Americe a ve střední a východní Evropě apod. – blíže např. Říchová, 2000). Zcela úmyslně se proto v této stati pokusíme o jakýsi „minimalistický“ výklad této teorie, spjatý s jeho původním významem.

Již zmíněný Jiří Musil definuje modernizaci jako: „změnu celých společností vyvolanou dlouhodobým působením ‚dvojitě revoluce‘, tj. spojení průmyslové a politické revoluce“.⁵ Přitom jde minimálně o tři revoluce – dodejme ještě revoluci nacionální, tedy proces vzniku moderních národů jako klíčových entit sociální identity moderní společnosti.⁶ James O’ Connel tuto definici dále rozvádí: „Je to proces, v němž se tradiční preindustriální společnosti transformují na společnosti charakterizované rozvinutou průmyslovou výrobou, racionálními a sekulárními postoji obyvatelstva a vysoce diferencovanou sociální strukturou“ (O’Connel, 1976, s. 13). Mezi teoretiky modernizace patří například T. Parsons, A. Inkels, W. Moor či W. W. Rostow. Jedná se o široce pojímanou koncepci radikální a permanentní změny všech struktur společnosti jak v oblasti institucí, proměny sociálních skupin, sociálních vazeb, tak i sociálních a kulturních vzorců chování. Tento proces (neboť modernizace je především procedurální záležitost) byl nastartován s nástupem průmyslové revoluce, která mimo jiné znamenala přeměnu dosavadní tradiční (dle marxistické teorie feudální) společnosti ve společnost moderní. Šlo mimochodem o pravděpodobně nejvýznamnější historicko sociální změnu v životě společnosti a její řídicí a výrobní struktuře od konce Antiky. Charakteristickými rysy byly například rozbití staré stavovské společnosti, nastolení sociální mobility, vytvoření nových sociálních tříd a kategorií, sekularizace, nástup urbanizace, všeobecného vzdělání, nacionalismu apod. Sociální sféra

se tak adaptovala na zásadní změnu ve výrobní a ekonomické oblasti. Na rozdíl od stabilních a neměnných vazeb tradiční společnosti však společnost moderní vykazovala permanentní vývoj, a tudíž také stálo u ní nutnost sociálního organismu přizpůsobovat se stále se měnícím životním podmínkám. Proces modernizace se tak stal trvalým jevem. Jeho rychlost, hloubka a rozsah jsou měřitelné relativně, tj. ve vztahu k nejvyspělejší, nejrychleji se rozvíjející společnosti – tedy centru (centrům).

Obecně přijímaným axiómem v oblasti politiky je také to, že v politickém smyslu ji doprovázelo hnutí za individuální i národní svobodu, postupné nastolování všeobecného volebního práva, parlamentarismu a konstitucionalismu, které umožňovaly nově se rodícím třídám formulovat a prosazovat jejich politické požadavky. Zatím jej ponechme bez komentáře – vztahu politiky a modernizace, resp. modernity se budeme ještě věnovat.

S teorií modernizace souvisí také koncept ekonomického přechodu v moderních společnostech, jak jej formuloval německý vědec J. Friedrichs.⁷ Ten vyšel z obecného rozdělení ekonomiky na tři sektory: primární (zemědělství, lesnictví, rybářství), sekundární (průmysl a stavebnictví) a terciární (služby) a rozlišil tři přechodové fáze:

1. *fázi předpřechodovou* – v primárním sektoru pracuje přes 50 % obyvatelstva, podíl sekundárního a terciárního roste
2. *fázi vlastního přechodu* – podíl primátu klesá, sekundér je na maximum a terciér dále roste
3. *fáze popřechodová* – zaměstnanost v prvních dvou sektorech klesá, podíl pracujících v terciéru přesáhl 50 % a nadále stoupá

Modernizace začala v Británii jako svým původně hlavním centru kolem poloviny 18. století – její zahájení je mimo jiné spojeno s vynálezem parního stroje Jamesem Watem roku 1765 a jeho masivním rozšířením. V politickém, ale i intelektuálním smyslu Británii sekundovala Francie (generace francouzských osvícenců v čele s Voltairem, kteří hlásali svobodu individua a jeho právo podílet se na politické moci, na něž se svým radikálním programem přímé demokracie navázal J. J. Rousseau – viz koncept přímé demokracie a zastupitelské moci

– blíže Valeš, 2007). Důležitým příspěvkem této francouzské tradice je i myšlenka právního státu, jak ji načrtl Montesquie.

Tato fáze modernizace, která časově pokrývá první dvě etapy Fridrichsova konceptu, se definitivně naplnila zhruba s koncem druhé světové války a trvala tedy 150–200 let (podle konkrétní země). Jejím hlavním projevem je mimo jiné fakt, že většina pracujících je zaměstnaná v sektoru průmyslu a ten se stává dominantním sektorem ekonomiky.

Ještě dynamičtější je pak druhá etapa (ve Fridrichsově dělení třetí), která začíná zhruba po skončení druhé světové války a znamená především kvalitativní změny ve struktuře společnosti a jejím fungování. Klíčovým znakem pro její úspěšnost je masové zavádění moderních technologií, které vrcholí projekty vesmírného výzkumu či internetem. Dochází k dalšímu rozpadu a proměně společenských struktur – mimo jiné mizí jednoznačně dělené sociální třídy, které přinesla průmyslová revoluce – dělníci, měšťanstvo, velkostatkáři, zemědělstí pracovníci apod., a jejich spojení s jednou ideologií a určitou politickou stranou (stranami), která hájila zájmy právě a jen této sociální třídy. V demokratických zemích tak mizí koncept „masových“ stran⁸ a nastupuje koncept stran „pro všechny“ (*catch all party*), které se snaží nabídnout program relativně přijatelný pro všechny, nebo téměř všechny sociální skupiny (a proto mají eminentní zájem především o voliče středu). Objevují se ale i nové strany, které reagují na tzv. tichou revoluci a nástup postmateriálních hodnot (alespoň v některých zemích) – zelení, piráti apod. Nadále sílí střední třída, která významně posiluje nejen svým počtem, ale i kupní silou a tedy rozhodujícím vlivem na politiku, ale i ekonomiku (spotřebu). Nastupuje éra „vědecko technické revoluce“ (slovníkem československých 80. let), která je mimo jiné charakterizovaná masovým nástupem mladých lidí na vysoké školy, růstem významu terciárního sektoru a především permanentním zaváděním nejnovějších vědeckých poznatků do praxe. To je také hlavní motor ekonomiky (pomine-li finanční spekulace, které svět a jeho ekonomiku dovedly až k současné hospodářské krizi). Toto období, zdá se, vrcholí právě dnes, a trvá tedy přibližně 50–70 let. Jeho (nechtěným) projevem je mimo jiné propojení světa (bohužel především ekonomické

a finanční) v procesu tzv. globalizace a novou érou mezinárodních organizací (EU, APEC, NAFTA) a nových velmocí (zprvu USA a SSSR, popř. EU, později také Čína, Indie a obecně státy tzv. BRICS).⁹

Jak tedy souvisí proces modernizace a česko-slovenské vztahy? Jak mohl tento proces ovlivnit vztahy Čechů a Slováků? Podle názoru autora této statě zásadním způsobem.

Když v roce 1918 Československo vzniklo, došlo ke spojení celků, které se radikálně lišily a zcela prokazatelně stály na naprosto rozdílných vývojových stupních – jak v otázce modernizace, resp. budování moderní společnosti, ekonomiky, vzdělání apod., tak ale i ve vývoji moderních národů.

Česká společnost měla za sebou úspěšný proces utváření moderního národního společenství a zároveň moderní společnosti jako takové. Disponovala kompletní sociální skladbou,¹⁰ která obsahovala všechny sociální skupiny. Lapidárně řečeno – součástí české společnosti byla majetná velkoburžoazie stejně jako nemajetní bezzemci. Nacházel se v pokročilém stupni modernizace – v době, kdy první republika završila proces industrializace a nastoupila cestu k postindustriální společnosti. Byla pro ni charakteristická vysoká míra alfabetizace, urbanizace a zdravotní péče. Na konci 19. století dosahoval podíl negramotných v české populaci pouze 4,3 % stejně jako u sousedních Němců.¹¹ Tento výsledek byl dosažen mimo jiné díky intenzivní výstavbě školské soustavy – jak státní, tak nestátní, která vyvrcholila vytvořením samostatné české části Karlo-Ferdinandovy univerzity v roce 1882. Čeština se tak stala jazykem umožňujícím získat vzdělání všech stupňů – včetně univerzitního (Kořalka, 1996, s. 105). Zásadním bodem obratu v modernizaci české společnosti se stal přelom 19. a 20. století, kdy počet pracujících v průmyslu definitivně převážil počet zaměstnaných v agrárním sektoru. Česká společnost tak vstoupila s konečnou platností do Fridrichsovy druhé fáze. S procesem sociální a ekonomické diferenciace souvisel i paralelně probíhající proces politické emancipace, který znamenal jak stálé rozšiřování volebního práva – až do roku 1905, kdy bylo poprvé v Předlitavsku zavedeno všeobecné, rovné a tajné volební právo pro volby do Říšské rady (zatím jen pro mužskou část). Tento proces se dále projevil i postupným vývojem politických stran, které

zejména v 90. letech pokryly zájmy nových sociálních a ekonomických skupin. Ty pak reprezentovaly v podmínkách omezeného rakouského parlamentarismu na různých úrovních – od politiky komunální, přes zemskou až po celorakouskou. Většina českého obyvatelstva také již žila ve městech (byť především menší a střední velikosti). Poměrně úspěšně rovněž na konci 19. století byla založena moderní forma českého průmyslu, který se opíral jak o relativně moderní infrastrukturu (především železnice), tak i domácí suroviny a především trh s více než 52 miliony spotřebitelů. Na počátku 20. století už česká ekonomika začala vyvážet i mimo rakousko-uherské teritorium, a to včetně zahraničních investic (zejména do slovanských zemí Balkánu). Nacionálně česká Živnobanka se v této době stává 5. největší rakousko-uherskou bankou (srov. Urban, 1991 a Urban, 2003).

Zatímco česká společnost tedy vstupuje do společného státu jako moderní, industrializovaná země, slovenská společnost je na tom výrazně jinak. I na Slovensku sice docházelo k postupným změnám směrem k moderní společnosti, s moderní sociální skladbou. Tato cesta ale byla podstatně pomalejší, komplikovanější a před první světovou válkou nepřesáhla v lepším případě jen první, předpřechodové fáze. Řečeno slovy slovenského historika Dušana Kováče: „Poslední čtvrtina 19. století je obdobím největší stagnace ve vývoji národní společnosti. Dozrála doba k vytvoření vlastní hospodářské struktury se silnou podnikatelskou a finančníkovou vrstvou... Politické poměry po rakousko-uherském vyrovnání, v nichž dominovala snaha po co nejrychlejší maďarizaci celého státu, však znemožnily slovenské společnosti tyto kroky učinit“ (Kováč, 1998, s. 140). Nicméně modernizace ovlivnila i vývoj v celých Uhrách. To sice zůstávalo především vývozcem zemědělských produktů, ale začal se rozvíjet i průmysl (např. filiálka koncernu Nobel na Slovensku), doprava (železnice) a bankovníctví (založení první slovenské banky Tatra – ta ale patřila spíše mezi menší ústavy – Kováč, 1998, s. 142). Nicméně zemědělství bylo naprosto rozhodujícím hospodářským odvětvím a na venkově žila také drtivá většina slovensky mluvícího obyvatelstva, většinou ještě ve vazbách tradiční společnosti, s vysokou mírou religionizity apod. Časté neúrody, problémy v držbě půdy a především pomalý rozvoj moderní

ekonomiky způsobovaly masivní nezaměstnanost, kterou velká část populace řešila masovou emigrací – především do Spojených států. Slovenská společnost v této době navíc trpěla stále ještě relativně nízkou mírou národního uvědomění bez vlastní základní sítě školství (tedy se slovenštinou jako hlavním vyučovacím jazykem; tři původně slovenská gymnázia byla v rámci pokračující maďarizace zrušena) a zdravotnictví, s vysokým procentem negramotného obyvatelstva,¹² s neúplnou sociální skladbou – a to zejména ve vyšších sociálních patrech, bez početné vlastní třídy vlastníků výrobních prostředků a kapitálu, s drtivou převahou obyvatelstva pracujícího v primárním sektoru, s minimálním počtem zkušených politiků, s jedinou existující stranou.¹³

Vznik Československa tak znamenal radikální změnu – zejména pro slovenskou společnost. Díky finanční pomoci československého státu a především „know-how“ ze západní části ČSR se podařilo Slovákům v historicky krátké době vytvořit všechny předpoklady pro úspěšnou modernizaci země i společnosti. Od faktického poslovenštění školství, včetně založení první slovenské Komenského univerzity již v prvním roce existence společného státu, budování vlastní slovenské inteligence (jedním z mnoha jejích představitelů byl i pozdější komunistický prezident Gustáv Husák – absolvent bratislavské právnické fakulty), spolkového života (např. obnova Matice slovenské již 1. 1. 1919), až po budování státní správy, dopravní infrastruktury, politických stran a elit. Personifikací „slovenského úspěchu“ s českou podporou bylo jmenování slovenského agrárníka Milana Hodži premiérem Československé republiky v roce 1935. Zcela jednoznačně se však právě díky vzniku společného státu podařilo obnovit proces vzniku moderního slovenského státu a dovést jej k úspěšnému vyvrcholení.

Samozřejmě tento modernizační proces vyvolával ve spíše tradičně orientované slovenské společnosti také své antireakce, ať už nesené tradičními institucemi jako byla církev (zejména katolická), neúspěšnými politickými elitami, nebo jejich kombinací v osobě Andreje Hlinky apod. Specifickou otázkou pak byla nacionalistická štěpná linie. Slovenský nacionalismus vyvolávalo jak spolužití s Čechy (nepočítaje v to tradiční slovensko-maďarský spor), tak příchod českých státních zaměstnanců na Slovensko, popř. nenaplněné ambice části slovenské

politiky, toužící po samostatném státě či alespoň autonomii, resp. federaci. Z tohoto rozporu vyplývá i rozdílné vnímání úspěšnosti (prospěšnosti) první Československé republiky. Na rozdíl od české společnosti, která naopak považuje toto své historické období za „zlatou éru“ a vzorovou demokracii (často v rozporu s realitou), a to zejména s odkazem na osobnost prvního československého prezidenta a zakladatele státu Tomáše G. Masaryka.

Stejně jako rok 1918 se stal i rok 1938 klíčovým bodem vývoje modernizace obou národních společenství. Je ale příznačné, že pro každý z národů ve zcela jiném smyslu. Česká modernizace se doposud vyvíjela naprosto kontinuálně a téměř „vzorově“, byť s určitým zpožděním, kopírovala evropské modernizační trendy (někdy i světové – viz podnik Tomáše Bati). Důkazem jsou i slova hospodářského historika Eduarda Kubů: „Vývojový trend zemí s vyspělou tržní ekonomikou charakterizovaný ústupem váhy primárního sektoru ve prospěch sektoru sekundárního, stále více pak sektoru terciárního, byl zvolna následován i Československem. Počet zaměstnaných v zemědělství klesal, průmysl a služby pohlcovaly stále větší procento pracovních sil (terciární sféra teprve stála před hlavní etapou svého rozvoje)“ (Kubů, 2005, s. 233). Je důležité poznamenat, že česká modernizace a zároveň i vývoj moderního českého národa byly bytostně spojeny i s demokratizačním procesem a demokratizací, resp. demokracií. Jinými slovy – sociální a ekonomická modernizace, budování moderního češství, včetně jeho hodnotového vybavení (demonstrovaného především v historických paralelách symbolických center – viz Havelka, 2001) šel ruku v ruce s procesem nástupu a rozvoje parlamentního systému, konstitucionalismu, demokratického politického stranictví apod. Právě Češi přitom více než jiné národy implementovali demokratické hodnoty do své „národní“ identity (viz koncepce T. G. Masaryka, která se stala oficiální státní ideologií československého státu). Obecně ale patří tento způsob „společné modernizace“ (ekonomické, sociální, politické, národní) k téměř ukázkovým z pohledu politologických teorií modernizace (srov. Říchová, 2000).

Mnichov 1938, období druhé republiky a definitivně okupace českých zemí Německem v březnu 1939 znamenaly z tohoto pohledu

konec kontinuity úspěšného budování moderního češství, ztělesněného mimo jiné právě vznikem Československa, které Češi považovali skutečně za svůj stát. A také konec modernizace českých zemí, včetně podřízení českého průmyslu německé válečné výrobě, tedy výrazné posílení role těžkého průmyslu (těžké strojírenství, hutnictví apod. – tedy oborů náročných na suroviny a energie), hospodářského vykořisťování země a drancování jejího bohatství (zlato, znehodnocení české koruny, ovládnutí českých podniků Němci apod.), záměrné likvidace českých politických, vojenských a kulturních elit, která měla vyústit až ve fyzickou likvidaci českého národa jako celku, prosazování konzervativních a fašistických hodnot (silný katolicismus, antisemitismus) apod. Toto období tedy můžeme nazvat marxistickým slovníkem první modernizační kontrarevolucí¹⁴ a výrazným obratem v dosavadním vývoji. Příznacným důkazem tohoto tvrzení je například i fakt, že právě nacistická okupace a druhá světová válka zabránila slibnému rozvoji přenosu televizního signálu v Československu (1938), díky němuž mohla být na počátku 40. let naše země teprve 4. na světě, kde by byla zavedena televize – o plných 10 let před tím, než se tak skutečně stalo.¹⁵

Zcela jiná situace ale nastala v případě společnosti slovenské. Druhá republika neznamenal pro Slováky jen období deziluze, okleštění území republiky (Slovensko přišlo o cca 20 % svého území) apod. Již několik dní po podpisu mnichovské dohody, 6. října 1938 získalo Slovensko autonomii (definitivně potvrzena zákonem Národního shromáždění z 22. prosince 1938). Předsedou autonomní vlády se stal pozdější vůdce slovenského klerofašistického státu Jozef Tiso. Jedním z mnoha výsledků tohoto kroku byl mimochodem nucený odchod, resp. vyhnání více než 20 tisíc českých úředníků, kteří pomáhali budovat státní správu, školský systém apod., ze Slovenska (Kováč, 1998, s. 224), a to ještě za existence druhé republiky.

Zatímco české země byly v březnu obsazovány nacistickými vojsky, slovenský autonomní sněm vyhlásil 14. března samostatnost, když deklaroval „Slovenský štát“. Oba kroky pro velkou část Slováků znamenaly naplnění „staletých“ snů o samostatném státu. Pomiňme, že jeho podmínky (vybudování správní, školské, dopravní a jiné infrastruktury; vysokoškolsky vzdělaných elit apod.) vytvořila právě předchozí (a často

Slováky tolik odsuzovaná) Československá republika. Pomiňme také faktickou protektorskou roli nacistického Německa, které určovalo politickou, vojenskou i hospodářskou orientaci svého spojence, silný antisemitismus slovenské vlády, která platila německé vládě 500 marek za každého „odsunutého“ příslušníka židovské komunity ze Slovenska, slovenské „vojenské dobrodružství“ na východní frontě (viz propagandistický film *Od Tatier po Azovské more* z roku 1943 či kniha *Od Tatier po Kaukaz* ze stejného roku, které heroizovaly účast slovenských vojáků ve válce proti SSSR po boku jejich německých, ale i rumunských, litevských či finských spolubojovníků) apod.¹⁶

Důležitější ale je, že na rozdíl od českého národa pokračovali Slováci v úspěšné modernizační strategii i v době druhé světové války. Slovensko se relativně úspěšně rozvíjelo: „Slovenskou ekonomiku oživila na čas válečná konjunktura. Potřeba války si vynutila stavbu řady závodů, některé rozšířily svou výrobu. Stavěly se nové komunikace – silnice a železnice... Zlepšily se rovněž odbytové možnosti zemědělců. Zásobování na Slovensku zůstávalo [na rozdíl od českých zemí – pozn. L. V.] za daných okolností na velmi slušné úrovni, stabilní a vysoce hodnocena byla rovněž slovenská koruna.¹⁷ I ve složitých poměrech za války intenzivně pokračoval kulturní rozvoj Slovenska. Byly dobudovány bratislavská univerzita i vysoká škola technická, vznikla Vysoká škola obchodní. Roku 1942 vznikla Slovenská akademie věd a umění. Do vědeckého a kulturního života na Slovensku vstoupila nová generace, kvalitně připravená v předcházejícím období“ (Kováč, 1998, s 226).

Stejná situace se pak opakuje po roce 1948. Zatímco poválečný relativně dobrý stav české a československé ekonomiky sliboval návrat k přerušené modernizační kontinuitě a opětovné zapojení Československa do procesu přibližování se modelovým vzorům světových center (viz československé aktivity na poli mezinárodní politiky v osobě Jana Masaryka – například na půdě nově vytvořené OSN), komunistický převrat v roce 1948 byl – opět jen pro českou společnost – koncem modernizačního procesu a fakticky druhou modernizační kontrarevolucí – bohužel na dlouhých 41 let. Zatímco země západní Evropy vstupují do třetí etapy Fridrichsova dělení, tedy do stádia, kdy dochází

k rozsáhlému zavádění moderních technologií do výroby a tím poklesu zaměstnanosti v průmyslu ve prospěch terciárního sektoru, Československo se vydalo zcela opačnou cestou, která pro zemi (resp. pro české země) znamenala – zcela zbytečně – etapu nového „zprůmyslnění“. A to jak kvůli ideologickému chápání ekonomiky ze strany komunistů, tak kvůli potřebám východního bloku jako celku (resp. diktátu Moskvy). „Definitivní převzetí moci komunisty přineslo ovšem radikální obrat. První pětiletý plán (1949–1953) učinil jedním ze svých cílů i strukturální přestavbu průmyslu. Preference průmyslů metalurgických a palivoenergetických měla přinést během vytčené etapy nárůst o 50 %, průmyslu zaměřeného na produkci výrobních prostředků a spotřebních předmětů o 70 %. Eskalace studené války již beztoho až příliš výraznou preferenci rozvoje těžkého průmyslu dále zvýraznila. Svou roli sehrály omezená obchodní výměna se Západem a snaha o hospodářskou nezávislost na kapitalistickém světě, potřeby industrializace ostatních zemí sovětského bloku a přezbrojování armády. Došlo k další industrializaci již industrializované ekonomiky. Československu byla v Moskvě přisouzena role strojírenské velmoci, „kovárny socialistického tábora“. Tato role byla v Praze ochotně přijata. Naznačený vpravdě katastrofální vývoj však znamenal úkrok stranou světových trendů. Jestliže těžké strojírenství expandovalo o neuvěřitelných 222 %, všeobecné „jen“ o 83 %, ve struktuře hospodářství se propadal lehký průmysl a především sektor služeb, těžce paralyzovaný likvidací drobného soukromého podnikání. Těžké deformace 50. let nebylo možné v podmínkách centrálně plánované ekonomiky zásadním způsobem korigovat“ (Kubů, 2005, s. 234). Dodejme jen, že zatímco ještě poválečné Československo výrazně svou životní úroveň převyšovalo okolní státy, již v roce 1960, potažmo v 60. letech jej předstihlo i dosud spíše agrární Rakousko (Valeš, 2008, s. 58).

Pro česko-slovenské vztahy je příznačné, že pro obě části republiky znamenal z hlediska celkové modernizace nástup komunistů opět výrazně jiné výsledky. Pro české země šlo nepokrytě o cestu zpět, která znamenala návrat o cca 50 let, a to včetně výrazného poklesu životní úrovně. Z hlediska Slovenska – pomineme-li pronásledování představitelů slovenského nacionalismu, a to i v řadách KSČ (Husák, Novočeský,

Clementis) – ale došlo naopak k zrychlení modernizace a zprůmyslnění země – a mimochodem k masivnímu finančnímu transferu z českých zemí na Slovensko, kterým bylo toto zprůmyslnění financováno.

Tato modernizační otázka je přitom mnohem širší a zdaleka se netýká jen českých zemí a Slovenska. Velmi zjednodušeně řečeno, také sovětský systém znamenal specifickou cestu modernizace – a to zejména pro výrazně zaostalé agrární, resp. agrárně průmyslové státy. Vedle vlastního Sovětského svazu šlo mimo jiné také o Bulharsko, Rumunsko, Polsko, Maďarsko apod. Všechny tyto státy, kde převažoval zemědělský sektor, prošly pod komunistickým panstvím rozsáhlou industrializací (ponechme stranou problematiku odvětvovou strukturu, přílišnou surovinovou a energetickou náročnost apod.). Do této skupiny států, resp. zemí, patřilo svým historickým vývojem také Slovensko. Naopak české země, spolu s NDR (ale také například slezským regionem, nově připojeným k Polsku) měly tuto etapu svého vývoje již dávno za sebou. Jejich ekonomiky byly připraveny k přechodu k dominanci sektoru služeb, a tedy k postindustriální společnosti. A proto pro ně znamenal nástup komunistů k moci jednoznačný regres. Pro Slováky nikoliv – i to je jedna z klíčových příčin toho, proč protikomunistická opozice na Slovensku byla vždy výrazně slabší (a proč například nedošlo k podobným událostem, jako byly masové protesty proti režimu v Plzni po peněžní reformě v roce 1953). Slováci totiž zažívali stálý růst a zkvalitňování svého života.

Především slovenská ekonomika definitivně završila svou industriální éru: „Po celé zemi se začaly budovat rozsáhlé průmyslové komplexy. Rozsáhlou výstavbou průmyslu se vytvořilo mnoho nových pracovních míst a vzrostl počet městského obyvatelstva... Zatímco v roce 1947 pracovala na Slovensku v zemědělství skoro polovina populace, koncem 80. let to bylo už jen 13 procent. Počet osob zaměstnaných v průmyslu vzrostl za tu dobu na čtyřnásobek, z 200 000 na více než 800 000 lidí... Tento proces podpořil modernizaci Slovenska, které se proměnilo z agrární země v zemi průmyslovou. V několika zbrojařských podnicích se pracovalo s technologií na svou dobu špičkovou“ (Kováč, 1998, s. 270). Jestliže podíl slovenské průmyslové výroby činil v roce 1948 jen 13,2 %, pak za 12 let, v roce 1960, to už bylo 16,8 % (Rychlík, 1998, s. 145).

Nešlo přitom jen o průmysl a změny sociální struktury slovenské společnosti. Slovensko zažilo boom také v souvisejících oborech – především ve vědě a vzdělání. Budovaly se školky, základní, střední a vysoké školy. Kromě Bratislavy vznikala univerzitní centra také v Košicích, Banské Bystrici, Žilině, Prešově, Zvolenu, Martině a Nitře. Slovenská akademie věd a umění, která vznikla v období fašistického Slovenského štátu, se přetvořila ve Slovenskou akademii věd (1953), s rozsáhlým personálním i institucionálním zázemím jak v přírodních, tak společenských vědách (Kováč, 1998, s. 271).

Řada představitelů české společnosti, včetně vrcholných představitelů KSČ přitom upozorňovala na rozhodující podíl české ekonomiky a národa na tomto slovenském pokroku, a tedy na oběti, kterými český národ společný stát podporuje. Více než výmluvný je v této souvislosti citát prezidenta a šéfa KSČ Antonína Novotného: „Nikde na celé zeměkouli, kromě SSSR, nepokračovala výstavba zaostalé země takovým tempem jako na Slovensku... Český dělník udělal ze Slovenska to, čím je dnes... Každý rok jsme z národního důchodu vyčleňovali pro Slovensko takové částky, že se ve světě hovořilo o Slovensku jako o průmyslové zemi“ (Rataj, Houda, 2010, s. 213).

Zatímco socialističtí ekonomové předpokládali, že sbližování „základů“ obou zemí a jejich životní úrovně sblíží oba národy a odstraní tzv. slovenskou otázku, tedy ambice slovenského nacionalismu, opak se stal pravdou. Zatímco tedy Slovensko zažilo prudkou vývojovou dynamiku, stav českého hospodářství se dále zhoršoval a česká společnost se moderním trendům západní Evropy stále více vzdalovala (určitou výjimkou byl například systém sociálního zabezpečení).

Rozpor obou společností se pak naplno projevil v 60. letech a zjm. v době Pražského jara. Nejde přitom jen o známou dichotomii, že zatímco česká společnost chtěla dosáhnout celkové liberalizace a demokratizace režimu, slovenskou prioritou byla přeměna Československa ve federální stát. Česká společnost především chtěla prostřednictvím tohoto požadavku obnovit své spojení s vyspělejším Západem a znovunastartovat – prostřednictvím ekonomických a politických reforem – svůj proces modernizace. Proto byla s velkými nadějemi očekávána připravovaná reforma ekonoma Oto Šika, která ale převážnou většinu Slováků

nechávala chladnou (stejně jako o dvacet let později). Na Slovensku přeci modernizace úspěšně pokračovala a lidem se žilo výrazně lépe – tady to politické téma nebylo. Představitel slovenských nacionalistů v komunistickém vedení – Gustáv Husák – se spojil s „pražskými“ reformátory ne proto, aby společně svrhli Novotného rigidní režim, ale především proto, aby dosáhl další výhody pro Slovensko – tedy jeho autonomie. K tomu sám Oto Šik: „Již tenkrát jsem viděl [v roce 1967 – pozn. L. V.], že se Husák příliš o naše reformní ekonomické cíle nezajímá nebo jim nerozumí. Byl naplněn nesmírnou nenávistí vůči Novotnému a v boji proti němu byl ochoten se spojit s každým, kdo mohl ke svržení Novotného přispět“ (Rataj, Houda, 2010, s. 213; Šik 1990).¹⁸

Invaze států Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 znamenala konec nadějím na demokratizaci a tím také modernizaci českých zemí. Připomeňme, že pro Čechy jsou oba procesy synonymní – modernizace probíhala – s výjimkou krátkého období 1850–1860 – v demokratických, či demokratizačních poměrech. Pro Slováky ale 21. srpen z tohoto pohledu žádným významným zlomem nebyl – tím se stal až 28. říjen 1968, kdy se Slovákům podařilo prosadit zákon o československé federaci – bez ohledu na to, že se tak stalo v tísnivém období těsně po invazi a podpisu tzv. moskevských protokolů, tedy hlubokého ponížení české společnosti a její nové deziluze. Paralela s vývojem po podpisu mnichovské dohody a obsazení pohraničí, po nichž následovalo vyhlášení slovenské autonomie, se nabízelo. Právě Gustáv Husák jako klíčový představitel a tvůrce slovenské politiky (Doskočil 2006), jak už bylo naznačeno, přitom spojil svůj návrat a prosazení v mocenských pozicích s tvrdým a populistickým protičeským kursem. „Gustáv Husák zůstal slovenským národovcem bez loajality k Československu. Apeloval na slovenské komunisty, aby využili okamžiku českého (chápej československého – J. R.) mocenského úpadku, který se nemusí opakovat. Na Slovensku se na podporu požadavků slovenských politiků začaly živelně vydělovat národní organizace a spolky z československých. Okupační podzim 1968 nebyl pro Husáka žádnou národní tragédií, ale z jeho úzkého pohledu časem slovenského národního vítězství. Podobné pocity sdíleli i mnozí slovenští intelektuálové jako Ladislav Novomeský, Vladimír Mináč apod“ (Rataj, Houda, s. 322–233).

To se projevilo i v plánované likvidaci českých představitelů Pražského jara – ti byli ze svých pozic odstraňováni nejen pro svou podporu reformního procesu, ale také proto, aby jako „Česi“ v centrálních úřadech uvolnili funkce pro novou slovenskou „federální“ garnituru. Ta v osobě Gustáva Husáka ovládla jak pozici první, resp. generálního tajemníka strany a prezidenta, tak i řadu klíčových federálních ministerstev, včetně zahraničí. Rok 1968, resp. 1969, tedy znamenal posílení slovenských pozic. To se projevilo i na zesílení investic do slovenské ekonomiky – na úkor české. Česká modernizace tak – opět – vzala za své, ta slovenská dále úspěšně pokračovala. „Díky velkorysému transferu rozpočtových prostředků se za Husáka zcela vyrovnala životní úroveň v Česku a na Slovensku. Pokud jde o investice a modernizaci, tak Slovensko dokonce české země výrazně přeskočilo... Pro Čechy Husák je a zůstane symbolem normalizace a posledních podivných 20 let společného státu, který Husákův skon přežil jen o něco málo než o jediný rok. Husákova vláda, která pro Česko znamenala všeobecnou stagnaci a v závěru i úpadek, byla pro Slovensko dobou zcela jinou“ (Palata, 2011).

Zajímavé je v této situaci také podstatně liberálnější průběh normalizačního procesu na Slovensku a v českých zemích. Zatímco slovenští vysokoškolští učitelé, kteří se „namočili“ v reformním procesu, přecházeli do vědecké sféry – zjm. do akademie věd, čeští profesori byli masově vyhazováni a „začleňováni“ velice často do podřadných manuálních pozic (historik Jan Křen, filozof Milan Machovec a tisíce dalších). Ve Slovensku tedy ani zdaleka nedošlo k ohrožení modernizačních trendů kvůli radikální výměně politických a zjm. vědeckých, uměleckých, ekonomických či školských elit. Naopak – stejně jako na přelomu Československa a Slovenského státu dokázali díky své odlišné politické kultuře udržet personální kontinuitu ve prospěch dosažení svých národních (zejména ekonomických, mocenských apod.) zájmů (mimo jiné i na základě úzké osobní znalosti mezi těmito elitami).

Tento fakt provází celé moderní slovenské dějiny. Jeho symbolickým vyjádřením může být například účast Jána Čarnogurského, disidenta a syna přívržence slovenského klerofašistického režimu na pohřbu Gustáva Husáka, který byl hlavním protagonistou režimu, jenž ho

pronásledoval, a který také bojoval na straně Slovenského národního povstání, aby tak symbolicky vzdal hold významnému Slovákovi, který „se zasloužil o národ“. Povšimněme si, že tak slovenská politická kultura jedná zcela jinak než česká. Příslušnost k národnímu společenství je podstatně významnější než příslušnost k jiným sociálním hodnotám – například dané politické ideologii. Jinými slovy – příslušník slovenského národa je napřed Slovák, a teprve poté komunista, fašista, liberál apod. Známy je příklad komunistického spisovatele Laca Novomeského, který orodoval u svého příznivce, ministra Slovenského štátu Alexandra Macha za věznění komunistické odbojáře (stejně jako otec Jána Čarnogurského za Gustáva Husáka). To mimo jiné zajišťuje již zmiňovanou stabilitu elit a schopnost „pomáhat si“ – ať už v době prosperity či ohrožení, podporovat lidi, kteří přísluší k danému národnímu společenství. Naopak české elity „vynikají“ schopností permanentní diskontinuity. Každý politický či jiný převrat či obecně změna – například volby – s sebou nese kompletní obměnu elit. Zejména, znamenali změnu režimu, a to ve jménu nově zaváděné ideologie (komunismu, fašismu), nové politiky apod. To mimo jiné ohrožuje naplňování dlouhodobých národních cílů (ekonomických, zahraničně politických, vnitropolitických apod.) a zhoršuje to mimo jiné i schopnost daného celku efektivně si vládnout, dosahovat stabilního ekonomického růstu či významných kulturních hodnot apod. Jinými slovy: Čech je vždy především liberál, pravičák, komunista apod. a teprve poté uvažuje o svém „členství“ v českém národě. Řečeno slovy Haškova nadporučíka Lukáše z *Dobrého vojáka Švejka*: „Já jsem přeci taky Čech, ale nemusí to každý vědět.“ Ideologické štěpení v českém národě je tedy podstatně významnější než nacionální příslušnost – na rozdíl od Slováků, ale též třeba Holanďanů. Z ideologických důvodů pak je schopna jedna elita daného národa zlikvidovat druhou, i když to má prokazatelně negativní důsledky pro celé národní společenství.

Liberálnější průběh slovenské normalizace¹⁹ byl také důvodem podstatně slabší činnosti protirežimních opozičních struktur. S určitou nadsázkou si toho všímá český novinář Palat: „Velká část Slováků dodnes vzpomíná na normalizaci jako na nejlepší dobu svého života a břízolitové vesnice a městečka po celém Slovensku jim dávají za pravdu.

Také normalizace samotná byla na Slovensku daleko měkčí než v Česku. I možná proto bylo na Slovensku chartistů, že by je člověk spočítal na prstech jedné ruky“ (Palata, 2011).

Radikální změnu v dosavadním vývoji znamenal až listopad 1989. Česká a slovenská společnost na něj reagovala opět poněkud odlišně. Po českou společnost šlo – mimo návrat svobody, demokracie, lidských práv apod. – mimo jiné o to, „vrátit Československo do Evropy“. Tedy nejen stát se součástí evropských politických a hospodářských struktur, ale především znovunavázat na několikrát přerušovaný proces modernizace, který je pro úspěšný vývoj moderní společnosti nutný a jehož potlačování pociťovala česká společnost velmi tíživě – mimo jiné i zaostáváním českých zemí v ekonomické a dalších oblastech. Proto také tak silná podpora ekonomickým a dalším reformám – v nich viděla česká společnost naději, že ve střednědobém horizontu tuto modernizaci a s ní spojenou prosperitu dosáhnou. Slovenská společnost ale takovou potřebu neměla – naopak. Jak jsme popsali, v jejím případě se proces modernizace pod kuratelou a za peníze komunistického režimu úspěšně rozvíjela. I Slováci samozřejmě uvítali nástup politických svobod, jinak ale listopadové změny znamenaly pro slovenskou společnost spíše ohrožení. Vystavila totiž Slováky pocitu neznámého, pocitu ohrožení a nejistoty. Zatím proces modernizace probíhal za prospěšných podmínek centrálně plánovacího systému. Jaký ale bude její další osud v tržním mechanismu? Nezapomínejme, že kromě dvaceti let první Československé republiky se slovenská modernizace uskutečňovala pouze v podmínkách autoritářských či přímo totalitních režimů – nikoliv v podmínkách svobodné společnosti a tržních sil. Nemluvě ani o finančních transferech z české části do slovenské. Tyto obavy dále posilovaly první výsledky ekonomické transformace, které výrazněji dopadaly právě na slovenskou ekonomiku, která byla mnohem více utvářena podle potřeb komunistického režimu (vojenský průmysl, předimenzovaný průmysl náročný na surovinové zdroje apod.).

To se pak následně projevilo i v dobových výzkumech veřejného mínění, které se zabývaly názory Čechů a Slováků na polistopadový vývoj. V roce 1992 „Dvě třetiny dotázaných ve Slovenské republice byly s politickým vývojem po Listopadu 1989 nespokojeny, zatímco v České

republiky bylo 60 % dotázaných s politickým vývojem vcelku spokojeno (Vodička, Cabada, s. 118; podle Bútorová, 1992, s. 5). Stejně divergentně vnímaly obě společnosti i uplynulý komunistický režim – a to zcela v duchu našeho „modernizačního“ schématu: „V roce 1992 hodnotili slovenští občané zpětně komunistický režim pozitivněji než Češi. Ve Slovenské republice vidělo pouze 41 % dotázaných v současném socioekonomickém zřízení více výhod než v předchozím komunistickém, zatímco v České republice to bylo 67 %. Celých 36 % slovenských občanů a pouze 13 % českých přitakávalo předchozímu komunistickému režimu“ (Vodička, Cabada, s. 118; podle Bútorová, 1992, s. 5).

Symbolický vyjádřením tohoto rozdílného přístupu obou národů ke své nedávné minulosti je fakt, že 17. listopad se ve Slovenské republice stal oficiálním státním svátkem až v roce 2001 – jakoby předtím nebylo co slavit. Ani pak to ale 17. listopad neměl na Slovensku lehké. Známy a často připomínaný je přitom výrok staronového předsedy vlády Slovenské republiky Roberta Fica: „17. listopadu jsem si ani nevšiml“ (Smatana, 2010, s. 297). Ten pak premiér rozvedl, že to pro něj byl zcela běžný den. Ficovu názoru odpovídá i jeho přístup k oficiálním oslavám 20. výročí sametové revoluce, místo kterých navštívil slovenský premiér hlavní nástupnickou zemi SSSR – Ruskou federaci. Tento postoj – i když trochu nediplomatický – je ale výrazem hlubšího (ne) významu listopadové revoluce pro slovenskou společnost.²⁰

Listopad 1989 naopak na Slovensku otevřel jiný problém, který postřádala česká společnost – nacionalismus. Nacionální štěpná linie se ukázala být mnohem významnější než v českém případě – jak vzhledem k odlišnému vývoji moderního slovenského národa, slovenskému „naturelu“, tak možná i jako ochrana před případným ohrožením Slováků před negativními dopady nové vlny modernizace – prováděné tentokrát v „nezvyklém“ demokraticko-tržním prostředí. Výsledkem všech těchto procesů pak byl neúspěch česko-slovenských jednání o nové podobě federálního státu, nepřijetí jeho nové demokratické ústavy, a tedy také rozdělení společného státu na dvě samostatné republiky.

Explicitním projevem obav z nové modernizace, nacionalismu, národního cítění, resp. požadavku po vlastním státním útvaru i slovenské politické kultury pak byla dominance Hnutí za demokratické Slovensko

Vladimíra Mečiara a podobných populisticko-nacionalistických stran (Slovenská národná strana, do určité míry i Křesťansko-demokratické hnutí) ve slovenské politice 90. let. Zřetelně se ukázala také jiná politická kultura obou společností. Česká – díky svým historickým tradicím – byla více pragmatická, racionalistická, individualistická, více apeluje na „zdravý rozum“ a „racionální“ argumenty, a také více orientovaná na elity obecně. Slovenská – podobně jako maďarská a zejména italská²¹ – je podstatně více emotivnější (proto populistická), více kolektivistická (proto nacionalistická) a velice silnou roli (až do současnosti) zde sehrávají silné politické osobnosti, kteří obsazují premiérský post (typ silného vůdce). Tímto konstatováním v žádném případě neříkáme, že jedna z kultur je lepší či horší. Nikoliv – jsou jen jiné, vycházející z jiné „národní“ povahy, historických kořenů, zahraničních vlivů apod. Problematická je ale jejich symbióza v jednom státním celku.

Vznik samostatného státu a určitou nejistotu, která tento fakt s sebou nesla, podpořilo tuto populisticko-nacionalistickou tendenci ve slovenské politice. Ta pak dovedla Slovensko až na těsný kraj mezi parlamentní demokracií a raným autoritářským režimem a také mezinárodní izolaci, která se projevila nepřizváním Slovenska k prvnímu rozšíření NATO na východ v březnu 1999 (na rozdíl od Polska, Maďarska a Česka). Zdá se ale, že to byla nutná daň, kterou Slováci zaplatili za definitivní dokončení procesu zrodu moderního slovenského národa, kterým bylo vytvoření vlastního státního útvaru. A také za obavu, zda zvládnou úspěšně proces celkové modernizace společnosti i za nových podmínek.

Tato obava ale byla zbytečná. Jak jsme si ukázali, slovenská společnost prošla v uplynulých 70 letech velmi dynamickou modernizací. Její rychlost – zejména v posledních 40 letech – byla výrazně vyšší než v případě české společnosti. To se podle autora této studie ukázalo jako klíčové pozitivum i pro další vývoj slovenské společnosti v demokratických poměrech. Všechny vlády po roce 1998, kdy byli Vladimír Mečiar a jeho vítězné HZDS odstaveni od moci, se o její další rozvoj aktivně staraly. Slovensko tak jako první provedlo řadu ekonomických a sociálních reforem,²² které zlepšily jeho konkurenceschopnost. Výraznými změnami prošel i politický systém – Slovensko zavedlo přímou

volbu starostů, primátorů, županů a především prezidenta. Zajímavé je v tomto srovnání s Českou republikou. První přímá volba prezidenta Slovenské republiky proběhla již v roce 1999, kdy zvítězil tehdejší košický primátor Robert Schuster, který porazil favorizovaného Vladimíra Mečiara. Naopak Českou republiku přímá volba republiky proběhla v lednu 2013. Další modernizací prošla i veřejná správa, která zavedla řadu moderních novinek – například zveřejňování všech smluv, uzavřených subjekty veřejné správy, na internetové síti apod.

Symbolickým výrazem rozdílu obou národů k modernizaci je přístup k Evropské unii, resp. přístup především jejich politických reprezentací k této organizaci. Právě vstup do Evropské unie je totiž pro země, které dosud ležely na evropské periferii, „vstupenkou“, která je přiblíží evropským centrům (ekonomickým, politickým apod.), a dokonce umožňuje podílet se (adekvátně jejich velikosti, resp. měrou dokonce o něco vyšší)²³ na jejich rozhodování. Zejména česká modernizace přitom stojí a padá právě se spojením s „Evropou“, resp. právě s rozvinutějšími, a tudíž inspirativními částmi starého kontinentu – a to již od středověku (viz Karel IV. a jeho vazby na Francii, Itálii, Lucembursko a samozřejmě Německo). V moderních podmínkách navíc přibývá další argument, platný jak pro Českou, tak i Slovenskou republiku: Obě země exportují na společný evropský trh přes 80 % svých produktů a služeb. Jeho posilování a prohlubování tedy zákonitě vede i k posilování jejich ekonomického růstu, politického vlivu a stability, tedy jejich celkovému rozvoji. Ale také naopak.

Vzhledem ke své pokračující modernizaci si tento fakt velmi dobře uvědomují slovenské elity – a to bez rozdílu svého postavení v pravo-levém spektru. Symbolem této „slovenské“ evropeizace, resp. evropské modernizace, bylo i přijetí společné evropské měny Slovenskem v roce 2009, čímž Slovensko symbolicky předstihlo v tomto procesu Českou republiku. Na tomto faktu nic nemění ani současné problémy eurozóny. Lapidárně řečeno – Slovensko má stejnou měnu jako jeho nejvýznamnější ekonomičtí partneři. Na úzkém ekonomickém propojení například Slovenska a především Německa ani potíže eura nic nezmění.²⁴

Naopak česká politická elita je v otázce Evropské unie rozdělena. Zatímco sociální demokracie je výrazně proevropskou stranou (na rozdíl

od svých voličů) – a to jak z důvodů ideových (společná politika evropských socialistů je proevropská), tak i pragmatických (podpora českého exportu a minimalizace kursových rizik a nákladů). Proto podporuje jak prohlubování evropské integrace, tak i zavedení společné měny.²⁵ Naproti tomu dřívější nejsilnější pravicová strana ODS je silně protievropskou stranou, což dokázala jak svým vystoupením z proevropské pravicové politické frakce lidovců a vytvořením euroskeptického klubu Evropských konzervativců a reformistů, tak i okázalou spoluprací s Velkou Británií, která v současné době uvažuje i o vystoupení z EU. Ponechme stranou důvody tohoto postoje. Pomiňme i fakt, že tímto způsobem dochází k oslabování pozice České republiky v rámci EU (například při vyjednávání o společném evropském rozpočtu). Hlavním problémem je, že se tím ČR dostává do střetu s vlastními politickými a ekonomickými zájmy (i v případě naší země jsou dominantní ekonomičtí a tím také političtí partneři platící eurem, v čele s Němcem, a tedy oslabuje svou „modernizační cestu“. Spolu s odmítáním všeho evropského jsou totiž odmítány i modernizační impulsy, které naopak pomáhají ČR v jejím dalším rozvoji – ať už jsou to peníze z evropských fondů nebo např. protikorupční legislativa.

Dochází tak k zajímavému paradoxu. České země zahájily svou modernizaci výrazně dříve než Slovensko a tato modernizace také trvala v českých podmínkách déle. Její konec nastal s příchodem totalitních a autoritářských režimů – poprvé v roce 1938, definitivně v roce 1948. Zmařen byl i pokus o restart v roce 1968. Slovensko zahájilo svou modernizaci až na konci 19. století, ale zejména se vznikem ČSR. Modernizace trvala kratší dobu, byla ale výrazně rychlejší a Slováci v ní dokázali pokračovat díky vhodně volené politice slovenských elit i díky politické kultuře a příznivým zahraničním vlivům i v totalitních režimech. Tato dynamičtější modernizace se pak projevila i po roce 1989, resp. 1998, kdy převažující populisticko-nacionalistický proud slovenské republiky byl vystřídán novými modernizačními akty – ať už nesenými pravicí či levicí. České země měly všechny předpoklady k úspěšnému průběhu modernizace po listopadu 1989, resp. rozdělení společného státu po roce 1992. Nositelem modernizace se stala především česká pravice v čele s ODS, která založila svou politiku na striktním odmítnutí

minulého režimu (zcela tržní prostředí bez přívlastků versus centrální plán, důraz na individuum versus kolektiv apod.). Bohužel tato příležitost byla promrhána a paradoxně modernizaci země zachraňovala česká levice (ČSSD), která dokončila řadu reformních kroků (privatizace bank, záchrana bankovního sektoru, pobídky pro nové investory apod.), nastartovala ekonomické oživení a přivedla zemi do Evropské unie. Tento pozitivní vývoj byl ukončen s nástupem pravicové vlády Mirka Topolánka. Zablokováno bylo přijetí společné evropské měny, Česká republika schválila po velkých potížích jako poslední Lisabonskou smlouvu a především se otevřel dosud netušený prostor pro korupci ve veřejném sektoru.

Nejde přitom jen o akademické úvahy – slovenská modernizační schopnost a české modernizační „rozpaky“ mají viditelnou stopu v dynamice růstu HDP a výkonnosti ekonomiky. Český ekonomický deník *E15* v dubnu letošního roku na základě dat Českého statistického úřadu přesně popsal situaci: „Hrubý domácí produkt České republiky stoupl od roku 1990 do roku 2010 o zhruba polovinu, na Slovensku o 65 procent. Obě ekonomiky se v prvních letech po revoluci propadaly, přičemž slovenská rychleji než česká. V případě českého hospodářství nastal obrat v roce 1996, kdy ekonomika ve srovnání s rokem 1990 rostla o dvě procenta. Na Slovensku začal růst zhruba od roku 1998. Ještě v roce 1991 se propadl HDP Česka meziročně o deset procent a Slovenska o 17,5 procenta. Pokles HDP celého Československa v roce 1991 činil 12,5 procenta.“ Velmi dynamický vývoj české ekonomiky začal ovšem podle statistiků až od roku 1999. „Od tohoto roku do roku 2010 stoupl HDP o více než 45 procent, což je zhruba 3,5 procenta ročně. Vrchol byl přitom v roce 2008,“ uvedl ředitel čtvrtletních národních účtů ČSÚ Jan Heller. Slovensko ovšem podle něj po velkém propadu na začátku 90. let rostlo rychleji než ČR.²⁶

Tento trend se přitom časem nezměnil. Zatímco česká ekonomika se již rok utápí v recesi, a tedy poklesu HDP, slovenská i přes pokračující hospodářskou krizi stále roste (podobně jako ekonomika německá). „Slovenská ekonomika by se letos i v dalších letech měla vyvíjet lépe než tuzemská. Pro letošní rok slovenské ministerstvo financí očekává, že ekonomika poroste o 2,5 %. V příštím roce by sice měla zvolnit

růst ke dvěma procentům, v dalších dvou letech podle prognózy přidá shodně o více než tři procenta. Naopak české ministerstvo financí čeká letos propad o 0,5 %, příští rok růst o 1 %, v roce 2014 o 1,9 % a v roce 2015 o 2,7 procenta.“²⁷ Zatímco se dnes Slovensku daří ekonomicky vyspělejší Západ dohánět – a tedy být v procesu modernizace úspěšný –, Česko se vyspělejší části kontinentu spíše vzdaluje.

Závěrem jen dodejme. Existuje-li něco, co naše dvě mladé demokracie naopak spojuje, pak je to bohužel již zmiňovaná vysoká míra korupce a neschopnost či neochota politických elit tento výrazně anti-modernizační prvek řešit.

Poznámky:

- ¹ Pomineme-li fakt, že Václav Havel jednal v rozporu s legislativními pravidly tehdejšího Federálního shromáždění. Viz Suk, 2003; Bureš 2007.
- ² V elektronické podobě dostupné na: <http://komentare.sme.sk/c/6509357/cesko-slovensky-stat-sa-uz-nedal-zachranit.html>. Stav k 23. 10. 2012. Pro českého čtenáře jsou tato slova víc než příznačná (stejně jako slovenský přepis Česko-Slovensko) – to, že název státu byl pomyslným výstřelem česko-slovenského rozchodu, nebyla náhoda.
- ³ Ke konceptu politických kultur v českém prostředí viz PECKA, E. a kol. *Politická kultura v ČR*. Praha: VŠE, 2000; PÁNA, L.; VALEŠ, L. a kol. *Politická sociologie*. České Budějovice: VŠERS, 2012. Obecně ALMOND, G., A.; VERBA, S. *The Civic Culture*. Boston, 1965.
- ⁴ PANČUROVÁ, A. *Boli sme naivní*. Na pomyslenej tribúne desať rokov po nežnej s Lubou Blaškovičovou. Viz <http://www.cassovia.sk/17november/bolisme.php3>. Stav k 15. 10. 2012.
- ⁵ MUSIL, 1993, s. 11, dále o teorii modernizace HAVELKA, MÜLLER, 1998, s. 142–157
- ⁶ Jejich součástí ale byly i doprovodné „revoluce“ – demografická, zemědělské výroby apod.
- ⁷ Musil, 1993, s. 12; FRIEDRICHS, J. (1985): *Stadtentwicklungen in West -und Osteuropa*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1985.
- ⁸ Blíže k této otázce například Kubát, 2007, Klíma, 1998.
- ⁹ Řada indicií ale naznačuje, že právě dnes prožíváme konec éry globalizace – viz Robejšek, 2006, Steingart, 2008.
- ¹⁰ Hroch, 1999, s. 194–195.

- ¹¹ Viz Urban, 1991 a Urban 2003. Sčítání lidu z roku 1910 dokonce uvádí pouhá 3 %.
- ¹² Musil, 1993, s. 16.
- ¹³ Slovenská národná strana – poznatek autora.
- ¹⁴ Pomineme-li období první světové války. Autor si je samozřejmě vědom, že ani druhá republika ani německá okupace neznamenal absolutní zastavení, resp. úplné zvrácení modernizačního procesu. Některé modernizační prvky, které Československá republika podceňovala, dostaly naopak zelenou (alespoň na čas) – viz např. počátky výstavby české dálniční sítě. Zajímavým modernizačním konceptem ještě z dob konce ČSR je kniha Tomáše Bati – *Budujeme stát pro 40 miliónů lidí* (Zlín 1937). Řadu modernizačních impulsů pak přineslo i období protektorátu (sociální opatření ve prospěch dělníků, ale především územní plánování, modernizace některých výrobních odvětví apod. – blíže o tom viz HOŘEJŠ, M., LORENCOVÁ, I. *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*. Praha: Národní technické museum v Praze, 2009.
- ¹⁵ Pořad České televize „Z metropole“, odvysílaný od 11:30 do 12:00 na programu ČT24 dne 1. 12. 2012.
- ¹⁶ Blíže o dějinách slovenského válečného státu viz Kamenec, 2008.
- ¹⁷ Dodejme, že její kurs k české protektorátní koruně byl 1 : 1.
- ¹⁸ Přesto 17. dubna 1969 hlasoval Oto Šik pro zvolení Gustáva Husáka novým prvním tajemníkem ÚV KSČ – ještě v té době jej považoval za stoupence reformního křídla – blíže Doskočil, 2006.
- ¹⁹ O průběhu normalizace na Slovensku viz například MELANOVÁ, M., PEK-NÍK, M. (eds.) *Česká a slovenská společnost v období normalizace. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie*. Bratislava: VEDA, 2003.
- ²⁰ Fico dostal Žigulík. Kritikům vadí, že místo oslav pádu komunismu odjel do Moskvy, In: IHNE D 16. 11. 2009 – dostupné na: <http://zpravy.ihned.cz/svet-evropa/c1-39097220-fico-dostal-zigulik-kritikum-vadi-ze-misto-oslav-padu-komunismu-odjel-do-moskvy>. Stav k 20. 10. 2012.
- ²¹ Není náhodou, že všechny tyto státy byly v období druhé světové války fašistickými diktaturami, že na Slovensku i v Itálii (stejně jako v Bavorsku či Rakousku) hraje významnou roli katolická církev, že v těchto zemích se vyskytovaly silné politické osobnosti (Mussolini, Mečiar, Orbán, Fico, Berlusconi), které autoritativně určovaly jejich politiku, že všechny tyto národy jsou emotivnější apod. Právě vysvětlení těchto shod (či v případě srovnání s českým prostředím rozdílu) umožňuje koncept politické kultury.
- ²² Dodejme ale, že řada z nich se ukázala jako problematická a byla zrušena – viz např. slovenská důchodová reforma prosazená vládou premiéra Mikuláše Dzurindy. Na druhou stranu velkou část z nich zachoval i sociálně demokratický premiér Fico.

- ²³ Viz například nepoměr zastoupení členských států v poměru k počtu jejich obyvatel v Evropském parlamentu, zatím platná zásada – jedna země = jeden komisař apod.
- ²⁴ K této otázce viz např. Malý a kol., 2012, zejména text Jana Mládka.
- ²⁵ Viz např. vystoupení stínového ministra financí za ČSSD Jana Mládka na semináři Řešení eurokrize: federalizace nebo rozpad eurozóny?, který pořádala Vysoká škola Newton College v Brně 16. 11. 2012, bližší informace, včetně prezentací viz: <http://www.eu-vyzkum.eu/prvniseminar.htm>.
- ²⁶ Viz <http://zpravy.e15.cz/domaci/ekonomika/hdp-ceska-stoupl-za-20-let-o-polo-vinu-slovenska-o-65-procent>
- ²⁷ Prognóza: slovenská ekonomika poroste, českou čeká propad. Časopis Týden, dostupné na: 762292#utm_medium=selfpromo&utm_source=e15&utm_campaign=copylin. Stav k 10. 11. 2012.

Literatura:

- ALMOND, G., A., VERBA, S. *The Civic Culture*. Boston, 1965.
- BUREŠ, J. *Občanské fórum*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.
- Česká a slovenská společnost v období normalizace. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Bratislava: VEDA, 2003.
- DOSKOČIL, Z. *Duben 1969 – Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno: Doplněk, 2006.
- FRIEDRICH, J. *Stadtentwicklungen in West -und Osteuropa*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1985.
- HAVELKA, M. *Dějiny a smysl*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- MUSIL, J. Česká a slovenská společnost, Skica srovnávací studie. *Sociologický časopis*, 1993, roč. XXIX, č. 1, s. 9–24.
- HAVELKA, M., MÜLLER, K. Procesy transformace a teorie modernizace. *Sociologický časopis*, 1998, roč. XXXII, č. 2, s. 142–157.
- HROCH, M. *V národním zájmu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- KAMEMEC, I. *Slovenský štát v obrazech*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008.
- KLÍMA, M. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix, 1998.
- KOŘALKA, J. Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha: Argo, 1996.
- KOVÁČ, D. *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- KRIVÝ, V.; RADÍČOVÁ, I. Atmosféra dovery a atmosféra nedovery? *Sociologické aktuality* 2, 1998, s. 2.
- KUBÁT, M. Stranické systémy, In CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.

- KUBŮ, E. České (československé) transformační kontinuity 20. století. In *Acta Oeconomica Pragensia* 2005, roč. 13, č. 3, s. 230–245.
- MALÝ, J. A kol. *Harmonizace fiskální a sociální politiky v EU?* Brno: NEWTON College, 2012.
- O' CONNEL, J. The Concept of Modernisation, In BLACK, C. E. (ed.) *Comparative Modernisation*. New York: The Free Press New York, 1976.
- PANČUROVÁ, A. Boli sme naivní. Na pomyslenej tribúne desať rokov po nežnej s Lubou Blaškovičovou. In <http://www.cassovia.sk/17november/bolisme.php3>. Stav k 15. 10. 2012.
- PALATA, L. Husák, slovenský otec zakladatel. *Lidové noviny*, 10. 11. 2011.
- PÁNA, L., VALEŠ, L. a kol. *Politická sociologie*. České Budějovice: VŠERS, 2012.
- PECKA, E. a kol. *Politická kultura v ČR*. Praha: VŠE, 2012.
- RATAJ, J., HOUDA, P. Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: Nakladatelství Oeconomia, 2010.
- ROBEJŠEK, P. *Svět viděný z Řípu*. Praha: Alfa Publishing, 2006.
- RYCHLÍK, J. Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998.
- RYCHLÍK, J. *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002.
- ŘÍCHOVÁ, B. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, 2000.
- SMATANA, L. *Jánošici s těžkou hlavou*. Praha: 65. Pole, 2010.
- STEIN, E. Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad. Praha: Akademia, 2000.
- STEINGART, G. *Globální válka o blahobyt*. Praha: Knižní klub, 2008.
- SUK, J. *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor, 2003.
- ŠIK, O. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990.
- URBAN, O. České a slovenské dějiny do roku 1918. Praha: Svoboda, 1991.
- URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- VALEŠ, L. Teorie modernizace a česko-slovenské vztahy. In KOLESÁR, P. (ed.) *Sborník z konference „10 let od rozdělení Československa“*. Brno: Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav, 2003.
- VALEŠ, L. *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.
- VALEŠ, L. (ed.) *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara*. Klatovy – Praha: AgAkcent-ÚSD AV ČR, 2008.
- VODIČKA, K. (ed.) *Dělení Československa: deset let poté*. Praha: Volvo Globator, 2003.

Kontakt na autora příspěvku:

Doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D.
Katedra veřejné správy ZČU
Pětatřicátníků 14
306 14 Plzeň
e-mail: valesl@centrum.cz